

נחלת ה' והמלכתו

מאת

רוני גולדשטיין

א. מזמור השגבת ה' בדב' לב

1. מבוא

בתחילתה ובסופה של שירת האזינו (דב' לב 8–9, 43) נשתמרו פסוקים בעלי אופי ייחודי, החורג באופן משמעותי גם מן המסר הדתי של השירה. פסוק 8 לפי נוסחו המקורי שנשתמר בקומראן, ושמשתקף בתרגום השבעים, תיאר את חלוקת העולם בין בני אל: 'בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלות עמים למספר בני אלהים' (כך בקומראן, וייתכן שהנוסח המקורי היה 'בני אל').¹ חלקו הראשון של פסוק 43 כפי שנשתמר בקטע מקומראן, וכפי שמשתקף בתרגום השבעים, תיאר את יחסם של האלים לה': 'הרנינו שמים עמו והשתחו לו כל אלהים' (43).² בעבר הצעתי לקשור בין פסוקים 8–9 לפסוק 43 ולראות בהם יחידה אחת ששוקעה בשירת האזינו. מטבע הדברים קשה לשחזר במדויק את המקור העתיק הזה, ועם זאת נראה שניתן לאשש

* עיקרי הדברים הוצגו בערב עיון לזכרו של פרופ' שמואל אפרים ליונשטם במלאות שלושים שנה לפטירתו (כ"ה באדר תשע"ז, 23 במרס 2017). אני מודה לפרופ' מנחם קיסטר, לד"ר שרגא בראון ולד"ר יקיר פז, שעודדו אותי לחזור לסוגיה שלפנינו. הערותיו והצעותיו של פרופ' קיסטר סייעו מאוד בעיצוב המאמר. אני מודה גם לקוראים האנונימיים מטעם המערכת על הערותיהם המועילות.

1 E. Ulrich, F. M. Cross et al., *Qumran Cave 4, IX: Deuteronomy*, *Joshua, Judges, Kings* (DJD, XIV), Oxford 1995, p. 90 של נוסח המסורה ראו בייחוד: א' רופא, האמונה במלאכים במקרא, א, ירושלים תשל"ט, עמ' 66–75 (נדפס שוב: ירושלים תשע"ב, עמ' 64–73); ולאחרונה: M. Smith, *God in Translation: Deities in Cross-cultural Discourse in the Biblical World*, Tübingen 2008, pp. 139–143, 195–209 המוזכרת שם.

2 נוסח דב' לב 43 לפי המגילה⁴ 4QDeut: 'הרנינו שמים עמו והשתחו לו כל אלהים כי דם בניו יקום ונקם ישיב לצריו ולמשנאיו ישלם וכפר אדמת עמו' (אולריך וקרוס, קומראן [שם], עמ' 141–142). על היחס בין הנוסחאות השונות לקטע זה ראו: א' רופא, 'אמונת ישראל והטקסטים מקומראן', ל' מזור (עורכת), על מגילת ספר, ירושלים תשנ"ז, עמ' 66–70.

בעזרת מקבילות חיצוניות, בעיקר מסופוטמיות, את עצם קיומו של רצף זה ולזהות את קווי המתאר העיקריים שלו, העולים מקריאת הפסוקים ברצף:

- [8] בְּהַנְחַל עֲלֵיוֹן גּוֹיִם בַּהֲפָרִידוֹ בְּנֵי אָדָם
 יִצָּב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי אֵל
 [9] כִּי חָלַק ה' עֲמוֹ יַעֲקֹב חָבַל נַחֲלָתוֹ
 [43] הֲרַנִּינוּ שָׁמַיִם עֲמוֹ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ כָּל אֱלֹהִים
 כִּי דָם עֲבָדֵיו יָקוּם וְנָקָם יִשִּׁיב לְצָרָיו [...] וְכִפַּר אֲדַמְתּוֹ עֲמוֹ.³

מקורה של היחידה המשוערת בהמנון קדום שקשר בין עמידתו של ה' בראש הפנתאון ובין חלוקת הנחלות לאלים, תוך הדגשת חלקו המיוחד של ה' בחלוקה זו, כנחל נחלה מיוחדת. זה כבר עמדו על זיקתו של מוטיב חלוקת הקוסמוס או אזורים גאוגרפיים בין אלים שונים לרב' לב 8–9, ובתוך כך הוזכרו מקורות חוץ־מקראיים שלפיהם האלים הפילו גורל וחלקו את הקוסמוס ביניהם. הפסוקים הושוו בעיקר לפתיחת היצירה הבלית 'אתרחסיס', שלפיה האלים הפילו גורל וחלקו ביניהם את הקוסמוס, לתיאור דומה, המצוי בעלילת הבריאה הבלית 'אָנוּמָה אֵלִיש', ולסיפור המבול השומרי, המייחס לימי הראשית את חלוקת ערי שומר לאלים השונים בידי אָנְלֵל.⁴ בעבר ביקשתי להראות שמוטיב זה מצוי לא רק בחיבורים מיתולוגיים, ושהוא שכיח בחיבורים מסופוטמיים המתארים השגבת אל או אלה ואת עלייתם לראש הפנתאון או למקום מרכזי בו. הסמיכות שבין חלוקת הנחלות להשגבה מסבירה אפוא את מקומם של פסוקים אלו בשירת האזינו ומאפשרת לדעתי לשחזר את המקור ששוקע בה כאמור לעיל. לאור כל אלו טענתי שהיחידה ששוקעה בשירת האזינו הדגישה את עליונות ה' על האלים בשעת חלוקת הנחלות, ושזכור נחלת ה' נועד להצביע על כך שהוא קיבל את הנחלה החשובה והמיוחדת ביותר ולבטא את השגבתו מעל שאר האלים, בני אל.⁵

ביססתי טענה זו בעיקר על שני קטעים ממומורי השגבה מסופוטמיים לאלה אֶשְׁתֶּר שמוטיב הנחלת הנחלות מופיע בהם כחלק מתיאור השגבתה למעמד גבוה בפנתאון הבלית. בהמנון דו־לשוני (שומרית ואכדית) המכונה 'השגבת אשתר', והמתאר כיצד האלים הגדולים מעלים את

3 ר' גולדשטיין, 'בהנחל עליון גויים: בחינה מחודשת לאור מקורות אכדיים, תרביץ, עט (תשע"א), עמ' 5–21. דבריי כאן נשענים על מאמר זה, ועל כן קיצרתי במקומות שנדונו שם באריכות. כמובן אין לפסול את האפשרויות שהיו עוד רכיבים במזמור, וכן שהמזמור המקורי היה שונה בפרטים אחדים מן השחזור הטנטטיבי שהצעתי שם, עמ' 21. כאמור שם, הרצף של פסוק 8 ופסוק 9 בעייתי, וגם אין לדעת אם היה רצף בין פסוק 9 לפסוק 43. לעניין חלקו האחרון של פסוק 43 ראו עוד להלן.

4 M. Civil, 'The Sumerian Flood Story', in: W. G. Lambert & A. R. Millard, *Atra-Hasis, The Babylonian Story of the Flood*, Oxford 1969, pp. 140–141. ראו עוד: גולדשטיין, בהנחל עליון (לעיל הערה 3), עמ' 8–10, ובהפניות שם בהערות 13–17 למקורות ולספרות.

5 גולדשטיין, בהנחל עליון (שם), עמ' 16.

בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני אל. כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו ישראל. (משוחזר על פי נוסח קומראן והשבעים) ⁵	בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. (על פי נוסח המסורה) ⁴
---	---

השירה מפנה למסורת העוברת מאב לבנו, מסורת על אודות אירוע שהתרחש בשחר ההיסטוריה, ושיצר זיקה ייחודית בין עם ישראל לאלוהיו. אולם השירה אינה מפרשת את האירוע ולא את אופייה של הזיקה ואת השלכותיה האקטואליות – לא עבור המאזינים לשירה ערב הכניסה לארץ ולא עבור הקוראים המיועדים של שירה נבואית זו.

בבישראל לאור מסורות מקראיות, ירושלים תשע"ב, עמ' 64–66; אך השוו: ש"א ליונסטם, 'נחלת ה', הנ"ל (עורך), מחקרים במקרא: יוצאים לאור במלאת מאה שנה להולדתו של מ"ד קאסוטו, ירושלים תשמ"ו, עמ' 149–172; מ' סיגל, ספר היובלים: שכתוב המקרא, עריכה, אמונות ודעות, ירושלים תשס"ה, עמ' 196–198; מ' שניידר, מראה כהן: תיאופניה, אפותיאווה ותיאולוגיה בינארית בין ההגות הכהנית בתקופת הבית השני לבין המיסטיקה היהודית הקדומה, לוס אנג'לס תשע"ב, עמ' 234–244; K. Budde, *Das Lied Moses, Deut. 32*, Tübingen 1920, pp. 18–20; P. W. Skehan, 'A Fragment of the "Song of Moses" (Deut. 32) from Qumran', *BASOR*, 136 (1954), pp. 12–15; J. H. Tigay, *Deuteronomy: The Traditional Hebrew Text with the New JPS Translation*, Philadelphia 1996, pp. 514–515; M. Mach, *Entwicklungsstadien des jüdischen Engelglaubens in vorrabbinischer Zeit*, Tübingen 1992, pp. 22–24, 77–79 and bibliography, p. 368; E. Tov, *Textual Criticism of the Hebrew Bible*², Minneapolis, MN and Assen 2001, p. 269; J. Joosten, 'A Note on the Text of Deuteronomy xxxii 8', *VT*, 57 (2007), pp. 548–555

להלן הערה 7.

4 השוו לנסח השומרוני: 'בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבלת עמים למספר בני ישראל. כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו ישראל'.

5 הנוסחים המרכזיים החשובים לענייננו: קומראן – A^{QD}, קטע 13, שורה 14: 'בהנחל [...] בני אלוהים]'. עדות אפשרית נוספת לנוסח זה, שווחתה על ידי קיסטר, מצויה במגילת ההודיות: [נ]כברדה מבני אל שו[..... הצבתה ג]בולות עמים' (מגילת ההודיות, טור כד, שורות 33–34; ראו: א' קימרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, א, ירושלים תש"ע, עמ' 99, והערות של קיסטר שם). תרגום השבעים – Ὁτε διεμέριζεν ὁ ὑψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὄρια ἔθνων κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ καὶ ἐγενήθη μερὶς κυρίου λαοῦ αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ בתרגום מילולי: 'כאשר חילק עליון את העמים, בהפרידו את בניו של אדם, קבע גבולות עמים למספר מלאכי אל/אלוהים, וחלקו של האדון היה עמו יעקב, חבל נחלתו ישראל'. נראה כי הנוסח 'למספר מלאכי אל' (κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ) מאוחר, וכי הנוסח המקורי היה 'למספר בני אל' (κατὰ ἀριθμὸν υἱῶν θεοῦ). אולם נוסח זה איננו מתועד ביוונית אלא רק בנוסח המקרא הארמני, המבוסס על גרסה של תרגום השבעים (J. W. Wevers, *Notes on the Greek Text of Deuteronomy*, Atlanta, GA 1995, pp. 512–513; C. Dogniez, M. Harl et al., *La bible d'Alexandrie: Le Deuterome*, Paris 1992, pp. 325–326)

פסוקים אלו הפכו למרכזיים ביותר עבור פרשנים שביקשו לתלות בהם את תפיסת עולמם, וכך הועמדו במרכזם של פולמוסים בין קבוצות דתיות בעת העתיקה. במאמר קודם דנו בהרחבה בפולמוסים שנקשרו לפסוקים אלה, פולמוסים סביב מיתוס חלוקת האומות לאלים/מלאכים ובחירת ישראל בגורל.⁶ בדיון שלהלן נעקוב אחר פרשנות קדומה אחרת, הפרשנות הטריטוריאלית, שלפיה פסוקים אלה מתארים את הנחלת ארץ ישראל לעם ישראל. לפי פרשנות זו הצירוף 'חלק ה' התפרש לא רק כעמו של האל אלא גם כארצו הניתנת לישראל. נבקש להראות כי כבר בנוסח השירה הקדום חלוקת העמים לאלים שונים והזכייה של ה' בישראל כללה מרכיב טריטוריאל, אם כי הוא שימש אך רקע ליצירת הקשר בין העם לאלוהיו. אולם משעה שתוקן נוסח הכתוב⁷ והתבססה התפיסה המונותאיסטית, צומצם אופק הפרשנות

6 ש' בר-און ו' פז, "'חלק ה' עמו": על מיתוס בחירת ישראל בגורל והוויכוח הגנוסטי-הנוצרי-הפגני-היהודי, תרביץ, עט (תשע"א), עמ' 23-61. על תפקידו של הגורל לעניין חלוקת הארץ וגלגולי הפרשנות שנתלו בו בנוגע לפסוקים ולפרשיות הנדונים כאן ראו: ש' בר-און, הטלת גורלות, אלהים ואדם מן המקרא ועד שלהי הרנסנס, רמת-גן וירושלים [בדפוס], עמ' 285-335.

7 אנו מצדדים בטענה שזהו תיקון קדום ביותר וסבורים שהוא מבטא במפורש מסורת פרשנית עתיקה. לדעת סנדרס התאריך המוקדם ביותר (terminus post quem) לתיקון בנוסח המסורה ובנוסח השומרוני הוא תקופת הגלות ואילו התאריך המאוחר ביותר (terminus ante quem) הוא אמצע המאה השנייה לפסה"ג, כאשר נפרדו דרכיהן של הקהילות היהודיות והשומרוניות. ראו: סנדרס, המקור (לעיל הערה 2) עמ' 368, הערה 370. לחוקרים שהצביעו על כך שהנוסח המתוקן עמד כבר לפני בן סירא ראו להלן הערה 35. אפשר שכבר בספר היובלים יש עדות לנוסח המסורה: 'וכל נפש יעקוב אשר באו למצרים שבעים נפש [...]' ויקברו בני ישראל את הנכרתים וינתנו בין שבעים האומות' (יובלים מד 33-34). כפי שציינה ורמן, 'נראה שהמחבר מסתמך על נוסח המסורה של שירת האוינו [...]' אם בני ישראל שבעים במספר, גם מספר האומות כך' (כ' ורמן, ספר היובלים: מבוא, תרגום ופירוש, ירושלים תשע"ה, עמ' 514). לעומת זאת לדעת בריתלמי התיקון 'למספר בני ישראל' נעשה ממניעים תאולוגיים על ידי סופרים צדוקים במאה השנייה לפסה"ג. כוונתם הייתה לשמר את המספר שבעים שהובע בצירוף 'בני אל', ולשם כך ביקשו ליצור קשר ישיר לשבעים הנפשות שירדו מצרימה על פי דב' י 22. תיקון זה וחשיבות המספר שבעים הובילו לדעת בריתלמי לשרשרת תיקונים בבר' מו 27 ובשמ' א 5, ששם תוקן מספר בני ישראל לשבעים, בניגוד לנוסח המקורי – המתועד בתרגום השבעים ובקומראן – שלפיו מספר יוצאי ירך יעקב היה שבעים וחמישה. אולם אין הכרח שכוונת המתקנים בדב' לב 8 הייתה ליצור קשר בין 'מספר בני ישראל' לבין שבעים הנפשות שירדו מצרים, ועל כן אין צורך להניח שהתיקונים בשמ' א 5 ובבר' מו 27 קשורים לתיקון בשירה, אלא הם עשויים להיות ניסיון ליצור האחדה עם המספר המופיע בדב' י 22. ראו: D. Barthélemy, 'Les Tiquané Sopherim et la critique textuelle de l'Ancien Testament', *Congress Volume Bonn 1962*, Leiden 1963, pp. 295-304. ראו: C. McCarthy, *The Tiquané Sopherim and Other Theological Corrections in the Masoretic Text of the Old Testament*, Göttingen 1981, pp. 211-214. לעומת זאת טען הימבזה כי יש להפריד בין התיקונים. הוא המשיך וטען כי התיקון 'דב' לב 8 נעשה מאוחר יותר במאה הראשונה לסה"ג, אולם אין כל בסיס לטענה זו. ראו: I. Himbaza, 'Dt 32,8, une correction tardive des scribes: Essai d'interprétation et de datation', *Biblica*, 83 (2002), pp. 527-548. לדעתנו הנוסח המקורי תוקן בשלב מוקדם ביותר, כנראה במאה הרביעית לפסה"ג, ואנו מקווים לפרסם בקרוב מחקר על כך.

ENGLISH ABSTRACTS

YHWH'S INHERITANCE AND HIS ENTHRONEMENT

Ronnie Goldstein

The first part of this article supports the claim that Deuteronomy 32:8-9 and 43 were part of an ancient psalm which connected the exaltation of YHWH by lesser deities to his inheritance of a special lot among them. New evidence is given from Mesopotamian compositions that contain similar images and mainly from an Akkadian text, 'Enmešarra's Defeat', which deals with Marduk's victory over his enemy, and from a hymn entitled the 'Syncretistic Hymn to Ishtar'. In those works, passages with the theme of allotting portions to the deities are included in connection with the exaltation of one of them. Those additional texts reinforce the proposed analysis of the passages from Deuteronomy 32:8-9, 34.

The Mesopotamian parallels indicate that the tradition concerning the allocation of lots among the gods referred also to their geographic properties, as in Deuteronomy 32:8-9, and shed light on further details regarding those verses. The verses in Deuteronomy 32 might well have been understood at the time of their composition as claiming that YHWH was responsible for the allotment of portions, and at the same time, that He took a special lot for Himself. Furthermore, it seems that the YHWH's exaltation psalm which is preserved in Deuteronomy 32, already included the last part of verse 43, which speaks about YHWH's victory over Israel's foes. This explains the relationship between the exaltation psalm and other biblical passages, and especially Psalm 82.

The second part of the article focuses on the implications of the Mesopotamian texts for understanding Psalm 47. Various elements of the psalm are illuminated in light of the Mesopotamian sources, especially the combination of the exaltation of a deity, the allotment of shares, and the deity's victory over his foes. In addition to the recognition of YHWH's enthronement by the nations in Psalm 47, we also find His exaltation over lesser deities, and His ascension to His throne. The resemblances to the Mesopotamian texts suggest a new interpretation of verse 10 and a new solution to the crux of עַם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם. It is suggested that the original version was נְדִיבֵי הָעַמִּים נֹאסְפוּ עִם אֱלֹהֵי אַבְרָהָם, and that the present text is the consequence of a pious emendation. The original meaning of verse 10 was probably that the gods and their worshipers, the nation's nobles, will gather to recognize the kingship of YHWH. Accordingly, Psalm 47 can be interpreted as a relatively early Enthronement Psalm.

THE LAND OF GOD TO THE SONS OF GOD:
DEUTERONOMY 32: 8-9 AND THE INHERITANCE OF THE LAND OF ISRAEL

Shraga Bar-On and Yakir Paz

In the Song of Moses, the verses of Deut. 32:8-9 point to an ancient division among the nations, that created a unique bond between God and Israel. In this article we wish to trace an early understanding of these verses in Second Temple and Rabbinic literature as intended to establish Israel's right to the Land of Israel, even though the Land of Israel is not mentioned in the song. On the basis of sources from the Ancient Near East and Greek literature it is possible to infer that the Song of Moses included a territorial aspect from the beginning. However, this aspect became more central and concrete after the Babylonian Exile, and especially once the version 'the sons of Israel' was introduced to replace 'the sons of God'. One can discern two main exegetical trajectories that identified the event in these verses as the inheritance of the Land of Israel. According to the first, these verses allude to the myth of the division of the world by Noah among his three sons, which was inspired by an earlier myth of the tripartite division of the cosmos among the gods. Noah's division allotted the Land of Israel to Israel even before their existence as a nation. According to the second trajectory, which seems to be based on the identification of 'the sons of Israel' with 'the sons of God', the verses describe the inheritance of the Land of God by the sons of God. That is, the conquering of the land by Israel and the expulsion of the sinful nations living there.

The exegetical efforts to anchor in these verses foundational myths concerning the inheritance of the Land of Israel highlight the central position these verses held in the eyes of various writers in antiquity.

A QUIRE OF CHAPTERS OF *SANHEDRIN* AND *MEGILLAH*, PART 1:
A UNIQUE TEXTUAL TRADITION OF THE BABYLONIAN TALMUD

Shlomi Efrati

Among the many fragments of the Babylonian Talmud that were found in the Cairo genizah are remnants of an extensive quire, consisting – in its present form – of substantial parts of the last chapter of BT *Sanhedrin*, and the first (and fragments of the third) chapter of *Megillah*. The text in this quire exhibits significant variants in comparison to all other text witnesses, both in *Sanhedrin* and *Megillah*. These include changes in wording and terminology, differences in the order of substantial units, and even changes in the structure of several *sugyot*, showing varying degrees of fluidity of the talmudic text. The textual phenomena of the two chapters of the quire are different, suggesting that they went through different editorial processes. However, the genizah quire evidently represents a unique textual tradition, substantially different from all other textual witnesses.

The author demonstrates in the article the main characteristics of the textual tradition preserved in this quire and present its most important textual phenomena, thus contributing to the understanding of earlier stages of the development of the Talmudic text.

THE SHABBAT EVENING PRAYER IN THE PALESTINIAN CONGREGATION
OF FUSTAT IN ABRAHAM MAIMONIDES' TIMES

Mordechai Akiva Friedman

This article deals with texts of the Shabbat evening prayer service from the Cairo Geniza that contain vestiges of the ancient Palestinian rite and later revisions, some of which can be attributed to the influence of authorities loyal to the Babylonian tradition. A fragmentary query to Abraham Maimonides (AM) describes recitation of the *אשר כילה* formula and a liturgical poem (מעריב), *מוזמר שיר אומרה*. The text was written by Yedutun, the cantor of the Palestinian Congregation of Fustat in the early 13th century. Its analysis demonstrates that it was sent to AM shortly after he assumed leadership and was intended to convince him of the validity of the synagogue's custom.

The *אשר כילה* variant (known from Saadiah Gaon's Siddur) was popular in both Palestinian and Babylonian congregations. Some authorities rejected its recitation; others emended the text. Maimonides objected to the formula but gave instructions not to coerce congregants to abandon it, since it did not involve a thematic change in the benediction and coercion would cause dissension. He nevertheless suggested a revision, similar to one found in a Geniza fragment. In one section of his *Mishne Torah* he ruled that modification of the text of a benediction that had been fixed by the Sages invalidated the blessing but elsewhere that it did not disqualify it, if the prescribed opening *בא"י אמ"ה* and the theme were preserved. Later authorities debated whether the two rulings reflected a change of mind or different circumstances.

After Maimonides' death, AM and R. Joseph Rosh ha-Seder completely rejected the *אשר כילה* formula and claimed that it involved a thematic deviation in the benediction. AM cited two *baraitot* on modifications of the texts of benedictions, one unknown from other sources. The two indicate that the conflicting rulings in *Mishne Torah* reflect different circumstances rather than the master's revision. In his 1215/6 responsum to Yemen AM informed his correspondents that he had abolished the practice of reciting *אשר כילה* in Fustat (or Egypt) shortly after assuming leadership. He referred to an earlier responsum which probably was the missing reply to the Geniza query written by Yedutun.

Yedutun's query alludes to other variants of the traditional liturgy. A fragment of the Palestinian Congregation of Fustat's prayer book (Seder Fustat B) from the early 13th century, for Passover weekdays, here edited, and other sources confirm that the text of the מעריב ערבים benediction began without the words *אשר בדברו*. A *baraita* in BT *Berakhot* 12a appears to attest this practice.

Fragments of Seder Fustat B for the Shabbat evening service, here edited, preserve liturgical formulations and practices, which have not been identified elsewhere, such as *רצינו' רצה במנוחתנו* (rather than *במנוחתנו*). Some of these appear to be vestiges of the old Palestinian rite. These fragments also preserve the complete text of the liturgical poem *מוזמר שיר אומרה*, which is edited here as well.

The recitation of the *ויקל* verses on Friday evening in the Palestinian liturgical practice is discussed in the concluding section.

בעזרת מקבילות חיצוניות, בעיקר מסופוטמיות, את עצם קיומו של רצף זה ולזהות את קווי המתאר העיקריים שלו, העולים מקריאת הפסוקים ברצף:

- [8] בְּהַנְחַל עֲלֵיוֹן גּוֹיִם בַּהֲפָרִידוֹ בְּנֵי אָדָם
 יִצָּב גְּבֻלַת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי אֵל
 [9] כִּי חָלַק ה' עֲמוֹ יַעֲקֹב חָבַל נַחֲלָתוֹ
 [43] הֲרַנִּינוּ שָׁמַיִם עֲמוֹ וְהִשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ כָּל אֱלֹהִים
 כִּי דָם עֲבָדֵיו יִקָּוֶם וְנָקָם יִשִּׁיב לְצָרָיו [...] וְכִפֵּר אֶדְמָתוֹ עֲמוֹ.³

מקורה של היחידה המשוערת בהמנון קדום שקשר בין עמידתו של ה' בראש הפנתאון ובין חלוקת הנחלות לאלים, תוך הדגשת חלקו המיוחד של ה' בחלוקה זו, כנחל נחלה מיוחדת. זה כבר עמדו על זיקתו של מוטיב חלוקת הקוסמוס או אזורים גאוגרפיים בין אלים שונים לרב' לב 8–9, ובתוך כך הוזכרו מקורות חוץ־מקראיים שלפיהם האלים הפילו גורל וחלקו את הקוסמוס ביניהם. הפסוקים הושוו בעיקר לפתיחת היצירה הבלית 'את־חסיס', שלפיה האלים הפילו גורל וחלקו ביניהם את הקוסמוס, לתיאור דומה, המצוי בעלילת הבריאה הבלית 'אָנוּמָה אֵלִיש', ולסיפור המבול השומרי, המייחס לימי הראשית את חלוקת ערי שומר לאלים השונים בידי אָנְלֵל.⁴ בעבר ביקשתי להראות שמוטיב זה מצוי לא רק בחיבורים מיתולוגיים, ושהוא שכיח בחיבורים מסופוטמיים המתארים השגבת אל או אלה ואת עלייתם לראש הפנתאון או למקום מרכזי בו. הסמיכות שבין חלוקת הנחלות להשגבה מסבירה אפוא את מקומם של פסוקים אלו בשירת האזינו ומאפשרת לדעתי לשחזר את המקור ששוקע בה כאמור לעיל. לאור כל אלו טענתי שהיחידה ששוקעה בשירת האזינו הדגישה את עליונות ה' על האלים בשעת חלוקת הנחלות, ושזכור נחלת ה' נועד להצביע על כך שהוא קיבל את הנחלה החשובה והמיוחדת ביותר ולבטא את השגבתו מעל שאר האלים, בני אל.⁵

ביססתי טענה זו בעיקר על שני קטעים ממומורי השגבה מסופוטמיים לאלה אֶשְׁתֵּר שמוטיב הנחלת הנחלות מופיע בהם כחלק מתיאור השגבתה למעמד גבוה בפנתאון הבלית. בהמנון דו־לשוני (שומרית ואכדית) המכונה 'השגבת אשתר', והמתאר כיצד האלים הגדולים מעלים את

3 ר' גולדשטיין, 'בהנחל עליון גויים: בחינה מחודשת לאור מקורות אכדיים, תרביץ, עט (תשע"א), עמ' 5–21. דבריי כאן נשענים על מאמר זה, ועל כן קיצרתי במקומות שנדונו שם באריכות. כמובן אין לפסול את האפשרויות שהיו עוד רכיבים במזמור, וכן שהמזמור המקורי היה שונה בפרטים אחדים מן השחזור הטנטטיבי שהצעתי שם, עמ' 21. כאמור שם, הרצף של פסוק 8 ופסוק 9 בעייתי, וגם אין לדעת אם היה רצף בין פסוק 9 לפסוק 43. לעניין חלקו האחרון של פסוק 43 ראו עוד להלן.

4 M. Civil, 'The Sumerian Flood Story', in: W. G. Lambert & A. R. Millard, *Atra-Hasis, The Babylonian Story of the Flood*, Oxford 1969, pp. 140–141. ראו עוד: גולדשטיין, בהנחל עליון (לעיל הערה 3), עמ' 8–10, ובהפניות שם בהערות 13–17 למקורות ולספרות.

5 גולדשטיין, בהנחל עליון (שם), עמ' 16.